

Geen eerbied voor de grondtaal. Bij het verschijnen van de Nieuwe Bijbelvertaling

Alex van Ligten

De Duits-Joodse vertalers Martin Buber en Franz Rosenzweig zorgden voor de meest opvallende vertaling van de Hebreeuwse bijbel in de twintigste eeuw. Hun principe was: hetzelfde Hebreeuwse woord op elke plaats waar het voorkwam, door eenzelfde Duits woord te vertalen, om zo de verbindingen tussen de teksten hoorbaar en zichtbaar te laten zijn. De bijbelteksten waren er in de eerste plaats om voorgelezen en gehoord te worden, hetgeen ze lieten uitkomen in de lengte van de regels, de zogeheten kolometrie, waardoor hun vertaling er niet alleen bij de Psalmen en het Hooglied uitzag als een poëtische tekst. Ze volgden dezelfde vertaalbeginselen die drie eeuwen eerder ook Luther en de Nederlandse Statenvertalers gehanteerd hadden: vertalen met respect voor de taal waaruit vertaald wordt.

Luther had gezegd: 'Tot eer van de leer van de genade en tot troost van ons geweten moeten we de woorden waarin die leer gegeven wordt, bewaren en eraan gewoon raken en dus het Hebreeuws alle ruimte geven, waar het de zaken beter duidelijk maakt dan ons Duits het kan doen.'

'En omdat de leer en de troost in alle woorden kunnen zitten,' zei Rosenzweig, 'moet je in álles aan het Hebreeuws de voorrang geven.'

Deze stijl van vertalen is door de bijbelgenootschappen al sinds jaar en dag verlaten, de 'ontvangende taal', dus in ons geval het Nederlands, krijgt in alle opzichten de voorrang.

Muur van afweer

Het was in de begintijd van het project dat het Nederlands Bijbelgenootschap (NBG) en de Katholieke Bijbelstichting (KBS) op 27 oktober feestelijk hebben afgesloten met de presentatie van de Nieuwe Bijbelvertaling: een studiedag van de Amsterdamse Societas Hebraica met vertegenwoordigers van het NBG, met Hölderlinvertaler Ad den Besten, een Shakespearevertaler en bijbelgeleerden H. Jagersma, K.A.D. Smelik en Karel Deurloo, laatstgenoemden als pleitbezorgers van de Buber-Rosenzweigstijl van vertalen.

Al het wetenswaardige wat tijdens die dag gehoord werd, viel in het niet bij de verpletterende waarneming dat alle kritische vragen aan, en alle argumenten tegen de NBG-stijl van bijbelvertalen stuitten op een muur van afweer. Alles werd zeer welwillend aangehoord en wellevend beantwoord, maar al voor de middagpauze was volslagen duidelijk dat er helemaal niets met alle vragen en opmerkingen zou gebeuren.

De uitgebreid in het kwartaalblad Met andere woorden toegelichte vertaalprincipes, waarvan aan velen al duidelijk was dat het NBG die, in elk geval voor een deel, speciaal had ontwikkeld om vooral niet te hoeven luisteren naar eventuele opposanten, bleken dan ook niet wezenlijk ter discussie te staan.

Wat overbleef was de indruk van een, om het maar in gangbaar en verstaanbaar Nederlands te zeggen, in vriendelijkheid verpakte arrogantie.

Het hele project is door die arrogantie omgeven. Zelfs de eigen supervisoren en alle ingeschakelde deskundigen werden gepasseerd, bijvoorbeeld bij de uiteindelijke keuze voor de weergave van de Godsnaam, Heer. Om kritische kanttekeningen werd wel

steeds gevraagd als er weer een deel Werk in uitvoering verscheen, met voorlopige vertalingen van bijbelboeken of delen daarvan, maar de ingebrachte kritiek werd meer gebruikt als demonstratie van democratie - Kijk ons eens luisteren naar anderen! - dan dat het veel effect had op de geboden vertalingen.

Ongewenste intimiteiten

De komende tijd zal er, naast veel lof van de kant van de mensen die het prettig vinden een toegankelijke, in goed hedendaags Nederlands geschreven weergave van de bijbel te hebben, ook veel detailkritiek gehoord worden op de vertaling van de teksten.

Nu is detailkritiek altijd aanvechtbaar. De kritische detaillist laadt meteen de verdenking op zich de grote lijnen niet in het oog te houden, hij staat al gauw te kijk als iemand die ongewenste intimiteiten met komma's pleegt.

Maar juist bij de weergave van de Hebreeuwse en Griekse geschriften die samen de christelijke bijbel zijn gaan vormen, zijn de details van meer dan wezenlijk belang. We hebben te maken met teksten die in de loop van een lange en, met name in en vanwege Europa, vaak rampzalige geschiedenis een sterke invloed hebben uitgeoefend. De teksten werden (ook tot in detail!) dogmatisch overladen en toegedekt.

Het had juist een uitdaging moeten zijn voor een genootschap dat zich naar deze bijbel noemt, om al die lagen vuil weg te schrapen, om de tekst zoals hij gelezen wil worden, tot zijn recht te laten komen.

Maar het recht van de tekst zelf is zeer beperkt in een structuur als die van het bijbelgenootschap. Uit de al eerder genoemde keuze-tegen-alle-argumenten in voor Heer als weergave van de Hebreeuwse letters jod-he-wau-he (jhw) blijkt dat de beslissing uiteindelijk niet eens lag bij de vertalers, maar bij commissies en besturen. Met name van instanties als deze laatste dien je dan op je hoede te zijn, omdat zij de neiging vertonen niet louter te denken aan de kwaliteit van de vertaling, maar ook aan de eventuele verkoopbaarheid van een nieuwe bijbelvertaling. Met andere woorden: de achterban moet niet al te zeer voor het hoofd gestoten worden, 'de mensen' moeten toch wat vertrouwd horen als ze het horen voorlezen. Het project is uiteindelijk ondergeschikt aan het product.

Misschien is wat ik hierboven arrogantie noemde wel een onterecht verwijt. Misschien zit dat er niet achter, maar komen de keuzes in de nieuwe vertaling voort uit de behoefte goede verkoopcijfers te halen. Dan blijft de vraag: wat is erger?

Zware blunder

Voordat we naar een overweging over de grote lijn van de vertaling gaan, toch nog twee details. Om te laten zien waar mooie kansen gemist worden (1), en waar echt zwaar geblunderd is (2).

1. In de gelijkenis van de verloren zoon (Lukas 15) zegt de makkende oudste broer, als de jongste is teruggekeerd en de vader een feest voor hem heeft aangericht, tegen zijn vader (vers 30): 'Nu die zoon van u is teruggekomen...' 'Die zoon van u'. Niet: mijn broer. Hij heeft niks met hem te maken. In zijn antwoord neemt de vader dit (in de letterlijke Griekse tekst) over: 'want die broer van jou was dood en ging leven' (vers 32). Prachtig: de broeders worden bij elkaar bepaald, het antwoord van de vader is ernstig, maar - juist daarom - zeer subtiel geformuleerd.

Wat lezen we in de nieuwe vertaling? 'Die zoon van u' (vers 30) en 'je broer' (vers 32). Weg subtiliteit, weg mooie vertelkunst van het evangelie. Aan dat soort dingen hebben wij van de grote lijnen geen boodschap.

Uit de tot nu toe beschikbare delen van de nieuwe vertaling blijkt dat er nergens serieus gepoogd is de gevoeligheden van de grondteksten getrouwelijk over te brengen, laat staan dat er enige dichtelijkheid in doorklinkt. We krijgen geen bewonderens- en eerbiedwaardige wijze oude woorden te lezen, we krijgen bijbelinfo.

2. Echt fout, dogmatisch en christelijk fout, gaat het in Markus 1:4. De vertaling: 'Dit gebeurde toen Johannes de Doper naar de woestijn ging, en de mensen opriep zich te laten dopen en tot inkeer te komen, om zo vergeving van zonden te verkrijgen.'

Er staan bij veel bijbelverzen voetnoten in de nieuwe vertaling. Dat is mooi.

Verduidelijking en waar nodig verruiming van de eigen vertaalkeuze is nooit weg. Maar de meeste voetnoten gaan over tekstvarianten. Leuk voor vakbroeders en -zusters. Geleerde info dus. De voetnoot hier luidt: 'Andere handschriften lezen: "Toen Johannes in de woestijn doopte".' Ik had liever een voetnoot gezien bij de afgrijpselijke zin die eindigt met 'om zo vergeving van zonden te verkrijgen'.

Dit staat er letterlijk in een weerbarstige Griekse zin: 'Het geschiedde: Johannes, dopende in de woestijn en boodschappende doop van bekering tot vergeving van zonden.'

Is die boodschap dat ze zich moeten laten dopen en bekeren om zo vergeving van zonden te verkrijgen? Dat hebben strenge theologen, tot vreugde van pausen, prelaten, dominees en dictators, de eeuwen door wel beweerd. Maar stáát dat hier? Welnee. Er staat dat Johannes de mensen doopt en oproept zich om te keren tot de vergeving van zonden. God staat met die vergeving al klaar. Het is hetzelfde beeld als in de gelijkenis van de verloren zoon: de vader heeft de zoon al in genade aangenomen nog voordat die zijn hele schuldbelijdenis heeft opgedreund. God wil ons vergeving schenken. Maar wij lopen de verkeerde kant uit. Dus: keer je om naar die vergeving.

De nieuwe vertaling is een aftandse interpretatie, die niet alleen aan de tekst van Markus geen recht doet, maar vooral niet aan de God die in de bijbel ten tonele wordt gevoerd en door Jezus wordt verkondigd.

Uit de nieuwe vertaling blijkt keer op keer een gebrek aan eerbied voor de talen waaruit de teksten vertaald zijn, en daarmee ook een gebrek aan eerbied voor de schrijvers ervan. Minstens zo erg is het gebrek aan eerbied dat in de christelijke wereld blijft heersen tegenover de wereld waaruit wij de bijbelse geschriften hebben gekregen, de joodse.

Hebreeuwse volgorde

Dit blijkt uit de nog altijd maar volgehouden dwaling de bijbelboeken in hun zogenaamde historische volgorde te presenteren.

Die volgorde is in de Hebreeuwse bijbel even zorgvuldig gekozen als ieder woord van de teksten. Maar in bijna alle christelijke bijbels blijft Ruth achter Richteren geplakt worden, omdat de geschiedenis van Ruth in de tijd van de richteren speelt.

Klaagliederen volgen op Jeremia's profetie en de boeken die aan koning Salomo worden toegeschreven – Spreuken, Prediker, Hooglied -, gooien we op één hoop. Zo

krijgen we bijbelse geschiedenis voor onze neus. Alleen al door deze volgorde lok je allerlei gezeur uit over echt-of-niet-echt-gebeurd.

De Hebreeuwse volgorde is eerder door de liturgie bepaald dan door historische feiten. De joodse feestrollen, Hooglied, Ruth, Klaagliederen, Prediker en Ester, staan zelfs op volgorde van de feestdagen waarop ze in de synagoge gelezen worden: Pesach, Zevenwekenfeest, Gedenkdag van de tempelverwoesting, Loofhutten, Poerim.

In de indeling van de Hebreeuwse bijbel (in drie delen: Thora, Profeten en Geschriften) zie je dat de Profetenboeken beginnen met Jozua, Richteren, Samuel en Koningen. Daar kun je dan uit opmaken dat deze boeken niet als bijbelse geschiedenisboeken, maar als profetische geschriften willen worden gelezen.

De Hebreeuwse bijbel eindigt met de boeken Ezra-Nehemia en Kronieken. Daar wordt de historische volgorde juist ómgekeerd: Ezra-Nehemia speelt in de tijd na de ballingschap, en Kronieken loopt van de schepping tot het einde van de ballingschap. Je zou denken: de mensen die dit hebben bedacht, waren toch niet gek, die hebben dat zo met opzet en vanuit zekere overwegingen gedaan.

Maar dat denken we niet. Wij weten het beter. Dus beweren onze oudtestamentici dat Kronieken achter 2 Koningen hoort 'vanuit inhoudelijk oogpunt'. Maar de inhoudelijkheid wordt toch bepaald door de boodschap? En de categorie waarin het geschrift thuishoort, is toch wel het meest bepalend voor de inhoud? Maar nee, in het aanhouden van de historische volgorde van de boeken wordt slechts eerbied getoond voor de wetenschappelijke theologie van voorbije eeuwen, voor de grote geleerde achttiende-tot-twintigste eeuwers, die zo knap hebben kunnen nagaan wat er wel en niet echt gebeurd is. Aan deze eerbied wordt verder alles ondergeschikt gemaakt.

Religieuze Ditjes-en-datjes

Wie in 2004 nog steeds aankomt met de stereotiep christelijke, gedateerde, 'historische' volgorde van de bijbelboeken, prijst zichzelf uit de markt en kan het de lezers en lezeressen niet kwalijk nemen dat zij in hun naïviteit grote delen van de Schrift horen en lezen als een vreemde verzameling van feiten en geschiedkundige wetenswaardigheden, religieuze Ditjes-en-datjes-van-Donald-Duck.

Al lang voor het project van de nieuwe bijbelvertaling op gang kwam, hebben Nico Bouhuys en Karel Deurloo al eens voorzichtig en vriendelijk geopperd of de christelijke wereld in haar bijbeluitgaven deze wantoestand van de foute volgorde niet eens kon beëindigen, niet alleen als aardig gebaar naar de synagoge, maar ook omdat het in de lijn van de nieuwtestamentische traditie ligt (in *Gegroeide Geschriften*, 1981). Ook latere pogingen de discussie hierover te openen, hebben geen gehoor gevonden bij de grote bijbelvertaalprojecten en de genootschappen die ze financieren.

En als vriendelijk vragen en voorzichtig suggereren allemaal niet helpt, als alles geklop blijkt te zijn aan dovemans deur, dan is het nauwelijks te voorkomen dat je in je radeloosheid hard gaat roepen, in de ontvangende taal, waarom die christenen godhierengunder niet met hun poten van de juiste volgorde van de bijbelboeken af kunnen blijven.

Alex van Ligten is theoloog en vertaler

uit: Roodkoper, 9e jaargang, nummer 3 – herfst 2004